

כפיית בדיקה וטיפול – היבטים הלכתיים על מחלת ה"איידס"

ראשי פרקים

מבוא

- א. כפיית טיפול רפואי לטובת החולה
 - ב. כפיית בדיקה וטיפול בקבוצות סיכון
 - ג. כפיית בדיקה וטיפול לטובת החברה
- סיכום

מבוא

מחלת ה"איידס" – לצערנו, עדיין מחלת חשוכת מרפא – מעוררת מספר שאלות הלכתיות, בנוסף לבעיות הרפואיות והחברתיות. אחת הבעיות המרכזיות היא איתורן של קבוצות-הסיכון וחיובם של הנמנים על אותן קבוצות להיבדק בכדי לקבוע אם הם נושאים את מחוללי המחלה. הבדיקה – באמצעות דגימת דם פשוטה – חשובה לנבדק עצמו, גם אם אין עדיין מרפא למחלה¹. וחשובה שבעתיים לבאים עמו במגע. השאלה ההלכתית, כאן, כפולה:

- א. האם מותר לחייב אדם לקבל טיפול רפואי בניגוד לרצונו?
- ב. האם ניתן לחייבו לעבור טיפול או בדיקה רפואית, ע"נו למנוע נזק מזולתו?

א. כפיית טיפול רפואי

ידועה דעת הרמב"ן (ויקרא כו יא) שאל להם ליראי ה' לדרוש ברופאים. ואלו דבריו:

"וכן היו הצדיקים עושים בזמן הנבואה, גם כי יקרם עוון שיחלו לא ידרשו כרופאים רק בנביאים, כאשר היה ענין אסא וחזקיהו בחלותו, ואמר הכתוב: גם בחליו לא דרש את ה' כי אם ברופאים ... וזו היא כוונתם באמרם ורפא ירפא מכאן שניתנה רשות לרופא לרפאות, לא אמרו שניתנה רשות לחולה להתרפאות, אלא כיון שחלה החולה ובא להתרפאות כי נהג ברפואות, והוא לא היה מעדת ה' שחלקם בחיים, אין לרופא לאסור עצמו ברפואתו, לא מפני חשש שמא ימות בידו אחרי שהוא בקי במלאכה ההיא, ולא בעבור שיאמר כי ה' לבדו הוא רופא כל בשר ... ועל כן האנשים הנצים שהיכו זה את זה באבן או באגרופ יש על המכה תשלומי הרפואה, כי התורה לא תסמוך דיניה על הנסים. אבל ברצות ה' דרכי איש אין לו עסק ברפואות."

בניגוד לכך, לכאורה, כתב הרשב"א (שו"ת ח"א סימן תיג) ובטור (יור"ד סימן שלו):

"ורפא ירפא – מכאן שניתנה רשות לרופא לרפאות ... ומצוה היא ובכלל פיקוח נפש הוא". וכן הובא בב"י שם.
ב"בית-חדש" שם הוסיף :

"והא דאמר קרא בדברי-הימים אצל אסא, וגם בחליו לא דרש את ה' כי ברופאים, משמע דאסור להתרפאות מיד הרופא במכה הבאה בידי שמים? יש לומר, דלפי שלא דרש בה' כלל, כי אם ברופאים בלבד, לכך נענש. אבל אם בטח בה' שישלח לו רפואה ע"י הרופא מותר לדרוש ברופאים אפילו במכה הבאה בידי שמים, וכך נהגו בכל גבול ישראל".

מתבאר מדברי הב"ח שמוטלת חובה על החולה לדרוש בה' או גם ברופאים, אבל אינו רשאי למנוע עצמו מלדרוש לא בה' ולא ברופאים.
למעשה, גם ברמב"ן צריך לפרש כך, וזאת משום שב"תורת-האדם" (שער הסכנה) כתב הרמב"ן:

"כיון שניתנה רשות לרופא לרפאות ומצוה נמי היא דרמייה רחמנא עליה, אין לו לחוש כלום, שאם מתנהג בהן כשורה לפי דעתו אין לו ברפואות אלא מצוה, דרחמנא פקדיה לרפויי".

אין אפשרות² ליישב את דברי הרמב"ן בתורה ובתורת-האדם, אלא אם כן נסיק שגם לדעת הרמב"ן יש מצוה לרופא לרפא, אלא שבידי החולה הברירה לבחור באפשרות העדיפה של דרישה אל ה'. אולם אם לא בחר באפשרות זו, אזי מוטלת-עליו מצוה לדרוש ברופאים.

הלכה למעשה כותב ה"חזון-איש" (איגרות ח"א, סימן קלו, קלח):

"וכשאני לעצמי הנני חושב את ההשתדלות הטבעית במה שנוגע לבריאות למצוה וחובה, וכאחת החובות להשלמת צורת האדם ... ומצינו מאמוראים שהלכו אצל רופאים מאומות העולם ומינים להרפא".

באיגרת השניה כתב:

"מן החובה על האדם להשתדל ברפואת עצמו כמו שהוא חייב להשתדל ברפואת חברו. ולכן השתדל נא להתגבר על רצונות הטבעיות ולמלא אחר פקודת הרופאים".

מחברי זמננו (שו"ת ציץ אליעזר ח"ה רמת רחל סי' כ ושו"ת יחוה דעת ח"א סי' סא) סוברים שבזמן הזה שנסתם כל חזון ונפסקה הנבואה מישראל, חובה לכל הדעות לדרוש ברופאים.

מן הפוסקים מתבאר שכופים את החולה למלא אחר פקודת הרופאים. הרדב"ז (שו"ת ח"ד אלף קלט) כתב:

"שאלת ממני אודיעך במי שאמדוהו שצריך לחלל עליו את השבת והוא אינו רוצה שיתחלל שבת בשבילו מפני חסידות ... תשובה: הרי זה חסיד שוטה, והאלוקים את דמו מידו יבקש ... כללא דמילתא, איני רואה במעשה הזה שום חסידות אלא איבוד

2. הסבר אחר בשיטת הרמב"ן, ראה: הרב משה וינברגר, הזדקקות לרופאים על פי ההלכה, ספר עמק הלכה – אסיא, (מכון שלזינגר, ירושלים תשמ"ו), עמ' 34-11. -- העורך

נשמה. הלכך מלעיטין אותו בעל כרחו, או כופין אותו לעשות מה שאמדוהו, והשואל הרי זה שופך דמים, ופשוט הוא."

גם ה"מגן אברהם" (שו"ע או"ח סי' שכח סק"ו) כתב על ההלכה בשו"ע: "רופא אחד אומר צריך ורופא אחד אומר שלא צריך מחללין", כדברים האלה: "אם לא רצה החולה לקבל התרופה, כופין אותו". והסתמך בכך על דברי הרדב"ז. מסקנת הדברים היא שניתן לכפות את החולה לקבל טיפול רפואי, חרף התנגדותו³.

ב. כפיית בדיקה וטיפול בקבוצות סיכון

אמנם עדיין לא נפתרה הבעיה. וזאת משתי סיבות:

א. כאשר אין בפנינו חולה ודאי הזקוק לטיפול ומסרב לקבלו אלא "קבוצת סיכון" של אנשים, שמביניהם אחוז מסויים (כמפורש, לא רוב) יימצא נושא את מחוללי המחלה, האם ניתן לכופ את כל בני הקבוצה להיבדק בכדי לדלות מתוכה את המיעוט החולה?

ב. האם ניתן לאלץ את כל הקבוצה לעבור בדיקת דם, פעולה חודרנית שיש בה סיכון רפואי מסויים – אם כי רחוק למדי – נגד רצונם?

נראה לי שהתשובה לשתי השאלות היא חיובית. ניתן לאלץ קבוצת סיכון להיבדק, הן לטובתם של הנבדקים והן לטובת הציבור כולו.

כמו כן ניתן לחייב נטילת דגימות דם מגופם, ואין להתחשב בסיכון רחוק. ראשית יש לקבוע את המשמעות ההלכתית של "קבוצת-סיכון".

מבחינה עניינית יש לראות את בני קבוצת-הסיכון כנמצאים במצב הלכתי של "מגיפה". לדוגמא, אם משתוללת מגיפה בעיר, אזי כל בני העיר מוגדרים כקבוצת סיכון העלולה לחלות במחלה. אם ישנה רגישות מיוחדת אצל קבוצת אוכלוסין מסויימת – אם בגלל אורח חייהם (הומוסקסואלים) או בגלל מצבם הרפואי (חולי המופיליה) – הרי קבוצה זו נחשבת כנמצאת במקום בו משתוללת מגיפה.

בשו"ת חתם-סופר (ליקוטים, סי' כג) נשאל לגבי עינוי ביום הכיפורים, כאשר השתוללה מגיפת החולירע. והסיק שכמו שהתירו הפוסקים למינקת בריאה שבנה

3. הדברים מפורשים גם ביעב"ץ, מור וקציעה, שכח (הובא באסיא מד – תשמ"ח, עמ' 32) ובמקורות נוספים (ספר אסיא ג, [ראובן מס, ירושלים תשמ"ג]. עמ' 323-335).

המשפט האזרחי במדינת ישראל הלך לאחורונה בנושא זה בעקבות המשפט העברי. בפס"ד של מהמ"ש העליון (ע"פ 485, ע"פ 585) הובאו דברי ר' יעקב עמדין הנ"ל בפסק הדין של השופט מ. בייסקי, אשר כתב בהמשך הדברים:

"דומני כי הגישה העולה מפס"ד עשירה (ע"א 363 וע"א 62) הנ"ל היא המייצגת והתואמת את התפיסה הראויה בישראל. כהיותה הקרובה ביותר למסורת ישראל הדוגלת בקדושת החיים. על כן כאשר נתון אדם בסכנת מוות ודאית מיידית או צפוי הוא לנזק חמור וודאי לבריאותו, מותר ומותר לבצע ניתוח או התערבות אחרת בגופו אף שלא בהסכמתו; מכל שכן מותר הדבר ואף מחוייב הוא. כאשר מההתערבות עצמה אינם נשקפים סיכונים מיוחדים מעבר למקובל מניתוח או התערבות מאותו סוג ואין קיים חשש לנכות מהותית. – העורך

מסוכן לחלב אמו, ואם תתענה תחלש ולא יהיה לה חלב להניק, והתירו הפוסקים (בשו"ת דבר-שמואל סי' קז) שלא תתענה ביוה"כ בכדי להציל את הולד מספק פקו"נ, "מכל שכן שמותר לבריא לאכול מספק סכנת עצמו אע"פ שהוא כעת בריא, אולם רק שהאויר מעופש, ויש לחוש פן תדבקהו הרעה ח"ו."

ידוע גם הסיפור על ר' ישראל סלנטר זצ"ל שבזמן המגיפה עלה על הבימה ביוה"כ ואכל מיני מזונות בפני כל העם (עיין הגרש"י זיון, המועדים בהלכה, יום הכיפורים, ב - צום העשור, עמ' פג.)⁴

ועיין במגן-אברהם סי' תקעו סק"ב שכתב: "האיידא אין מתענין כלל בשעת הדבר, דמנוסה הוא כשאינו אוכל ושותה קולט ח"ו שינוי האויר". ועיין בשדה חמד, מערכת יום הכיפורים, סי' ג.

ההלכה קובעת שביום הכיפורים אם החולה אומר איני צריך והרופא אומר צריך, מאכילים אותו (שו"ע סי' תריח). וכיון שדימו הפוסקים מצב של מגיפה למצב של מחלה, א"כ גם במצב של מגיפה יש לקבוע ש"מאכילים אותו".

לאור זאת יש מקום לכוף, במקרה של מגיפה או של קבוצת-סיכון, את האדם לקבל טיפול רפואי.

ג. כפיית בדיקה וטיפול לטובת החברה

עד כאן עסקנו במקורות ההלכה על פיהם ניתן לחייב את בני קבוצות הסיכון לאיידס להיבדק לצורך רפואת גופם. למרות שהמחלה עדיין חשוכת-מרפא, אין ספק שטיפול רפואי תומך, בהקדם, עשוי להאריך את חיי החולה.

למעשה, ניתן לכפות בדיקה על בני קבוצות הסיכון, לא רק עקב טובתם הם, אלא גם עקב היותם מהווים סכנה לשלום הציבור.

בשו"ע חושן-משפט (סי' תכה, א) נפסק ברמ"א: "מי שמסכן רבים כגון שעוסק בזיופים במקום שהמלכויות מקפידות, דינו כרודף ומותר למסרו למלכות". בסעיף ב שם נאמר: "לפיכך העוברה שמקשה לילד, מותר לחתוך העובר במעיה ... מפני שהוא כרודף אחריה להרגה".

מבואר שדין "רודף" נאמר בכל אדם הגורם לסיכונם של אחרים, ואפילו אם נעשה הדבר שלא באשמתו, כגון עוברה שהיא מקשה לילד. במקרה כזה מותר להרגו או למסרו למלכות.

כיום ידוע שקבוצות-הסיכון מסכנות לא רק את חבריהן אלא גם את כלל האוכלוסייה. לכן, גם אם הדבר נעשה ללא כוונת זדון, יש להם דין רודף. יש לציין שדין רודף נאמר גם בספק רודף⁵ כגון בא במחלת שאין וודאות כי בא על עסקי נפשות (עיין סמ"ע שם סק"ו), ואעפ"כ נחשב לרודף.

4. הובא בפירוט: הגר"י ויינברג. שרידי אש (מוסד הרב קוק, ירושלים תשכ"ט), כרך ד', עמ' רפט.

-- העורך

-- העורך

5. מכילתא, הובאה: יומא. פה, א-ב, ובסוגיה שם.

יש אפוא לחייב את הקבוצות הללו להיבדק מדין "ספק רודף" אחר כלל הציבור. לפי הדין יש להציל את הנרדף אפילו באחד מאבריו של הרודף, אם הדבר הכרחי וניתן, ובודאי שנטילת דגימת-דם מן הרודף היא פחותה מבחינת "הצלה באחד מאבריו". בנוסף ניתן להפעיל כאן את האמור בשו"ע חושן משפט סי' ב, שלטובי העיר יש כוח להפקיד ממונו של אדם ואפילו לחבול בו לצורך השעה או למיגדר מילתא. ועיין בסמ"ע שם סק"ח (על יסוד דבריו בפרישה), שיכולים "לקנוס אלם ולנדותו ולהחרימו ולקללו ולהכותו ולתלוש שעריו ולאסרו בבית האסורים". בודאי אין לך מיגדר מילתא גדול מהנועד למנוע הדבקתם של אנשים רבים במחלה קטלנית חשוכת מרפא, כאשר הנדרש מבני קבוצות-הסיכון הוא בדיקת דם פשוטה.

סיכום

יש לחייב את קבוצות-הסיכון לעבור בדיקות מתאימות מחמת שלוש סיבות:

- א. חובתו של אדם לקבל טיפול רפואי כאשר הוא חולה, או כשהוא במצב של סיכון. ניתן לכפות חובה זו.
- ב. קבוצות-הסיכון נחשבות כ"רודף" את כלל הציבור.
- ג. טובי העיר יכולים להתקין תקנות ל"מיגדר מילתא", גם אם יש בהן פגיעה בגופם של אנשים. מה גם שבדיקת הדם הנדרשת לצורך זיהויים של נושאי מחלת ה-AIDS, אין בה כמעט כל סיכון רפואי⁶.

מקור: ספר אסיא ז', עמ' 73-78, 1993

6. אע"פ שכתב הרדב"ז בתשובה (סימן אלף נב – ח"ג סי' תרכז): "ותו דלמא ע"י חתיכת אבר אע"פ שאין הנשמה תלויה בו שמא יצא ממנו דם הרבה וימות ... ואני ראיתי אחד שמת ע"י שסרטו את אזנו סריטות דקות להוציא מהם דם, ויצא כ"כ עד שמת. והרי אין לך באדם אבר קל כאוזן. וכ"ש אם יחתכו אותו", אין להעלות על הדעת שכוונת הרדב"ז לבדיקת דם המקובלת בימינו. עיין במאמרו של ד"ר לוי (נועם חי"ד: תחליפי הכליה וההלכה) שכתב: "דברי הרדב"ז נאמרו בשעתן לפי המצב העובדתי בשטח הרפואה בימי הביניים". ועיין "ציץ-אליעזר" ח"ט סי' מח, וח"י סי' כה. עסקתי בנושא זה בהרחבה במאמרי "קדימויות ועדיפויות בהצלת נפשות" ("דיני ישראל" כרך ז, תשל"ו).